

Зорица ЧУБРОВИЋ*

КОТОРСКИ СВЕТАЦ И СКУЛПТУРА ДЕЧАНА

ABSTRACT: *In this paper, an attempt was made to identify a sculptor who carved two saint figures from Kotor, which were previously known, and two of them were dated to the 14th century. The author assumes that they were the work of the Fra Vito workshop as certain parallel to the catholicon of Dečani. The contribution of the same sculptor in Kotor has already been assumed.*

KEY WORDS: *sculptures in Kotor, Fra Vito, the Kotor saint, the statue of a young saint from Kotor, the sculpture of Christ, the kneeling figure of the monk*

Мишљење да клечећа фигура монаха која је носила базу осмоугаоног стубића, нађена у новом фрањевачком манастиру у Котору, представља дјело фра Вите, протомајстора Дечана, изнио је проф. Ђурђе Бошковић 1961. године, а заснивао га је на сличностима фигуре са двијема скулптурама које носе колонете спољне архиволте западне трифоре дечанске цркве (Сл. 1а, 1б).¹ Оштећена клечећа фигура, пронађена 1956. године, сада је смјештена у лапидаријуму, у цркви Св. Михаила. Израђена је од окер кречњака. Десном руком клечећи монах је, судећи по траговима, вјероватно придржавао ивицу базиса колонете изнад свог рамена. Задња страна је равна и мало закошена према унутра у односу на базу скулптуре. Димензије скулптуре су: дужина 28 цм, ширина 14,5, висина 27 цм. Проф. Ђурђе Бошковић је сматрао да је сличност клечеће фигуре са конзолама које носе колонете спољне архиволте западне

* Ауторка је архитектица и виша конзерваторка Управе за заштиту културних добара, Котор.

¹ Ђ. Bošković, *Le maître d'oeuvre de Dečani, Vita de Kotor, a travaillé aussi dans sa ville natale*, Bulletin de l'Académie serbe des sciences et des arts, Tom XXVII, Section des sciences sociales, Nouvelle série, No 8 (1961) 15,16

трифоре у Дечанима у тој мјери изражена да указује да је она дјело фра Вите у његовом родном граду. Сматрао је да је ова скулптура припадала цркви фрањевачког манастира на Гурдићу којег је 1288. године основала Јелена Анжујска и да црква није могла бити завршена прије почетка 14. вијека. Јованка Максимовић је у својим радовима истицала сличност скулптуре младог светитеља из которског лапидаријума са скулптуром Дечана и на основу препознатих сличности сматрала да она потиче из 14. вијека.²

Скулптура младог светитеља, из которског лапидаријума (Сл. 2а, 2б) данас је изложена на сјеверном зиду степеништа за реликвијар, у склопу музејско-ризничког простора Катедрале Св. Трипуна у Котору. У десној руци млади светитељ држи крст, лијева рука је подигнута у знак хришћанског поздрава. У свом раду посвећеном скулптури Котора, објављеном 1965/66. године Ј. Максимовић наводи: „Његов лик, начин обраде лица и драперије су толико слични концепцијама дечанске скулптуре, посебно оној на западном порталу и на западној трифори, да га увршћује у исти круг фра Витине дјелатности и његових наследника“.³ За скулптуру „каторског свеца“, како је проф Максимовић називала скулптуру уграђену на источној фасади зграде бр. 312 у Котору, у непосредној близини Катедрале Св. Трипуна, сматрала је, међутим, да потиче из 12. вијека (Сл. 3а).⁴

У својој студији „О уметничким споменицима града Котора“ из 1953. године, Цвито Фисковић је поменуо скулптуру младог светитеља из Котора и изнио мишљење да она „вјероватно потиче из 13. вијека“.⁵ У монографији Котора из 1970. године у којој су, по први пут, једна поред друге објављене фотографије скулптуре младог светитеља са крстом у руци и которског свеца у бискупској одори, у заједничкој легенди за обје скулптуре је наведено: „Камене скулптуре, детаљи црквеног портала (XI-XII стољеће)“.⁶ У поменутој монографији се скулптуре младог светитеља и свеца са фасаде посматрају као дјелови који су припадали истој архитектонској цјелини и датују се у XI-XII вијек. Мишљење дон

² Ј. Стојановић-Максимовић, О средњовековној скулптури на Црногорском приморју, *Историски гласник* 3-4 (1951), 83-84, сл. 11; eadem, О средњовјековној скулптури Боке Которске, *Споменик САН СШ* (1953), 112; Ј. Максимовић, *Которски цибориј из XIV века и камена пластика суседних области*, Београд 1961, 20; eadem, Скулптура у Котору, њени уметнички извори и њен значај за нашу средњовековну скулптуру, *Старине Црне Горе III-IV* (1965/1966), 41.

³ Eadem, Скулптура у Котору, 41.

⁴ Eadem, *Српска средњовековна скулптура*, Нови Сад 1971, 36, 37, фотографија 38

⁵ С. Fisković, О уметничким споменицима града Котора, *Споменик СШ*, 84; (репринт у: С. Fisković, *Споменичка баštина Боке Которске*, Zagreb 2004, 51).

⁶ У монографији: *Kotor*, Zagreb 1970, 61; фотографије 15 и 16 .

Ника Луковића, аутора поглавља „Скулптура и сликарство“ у поменутој монографији Котора из 1970. године, доводи, међутим, у везу скулптуру свеца са фасаде зграде бр. 312 и скулптуру Христа из которског лапидаријума (Сл. 4): „Из бизантског времена (IX – XI в.) је високи рељеф Исуса са књигом у руци (у лапидарију Поморског музеја) и рељеф неког свеца у одежди, који је узидан у једној кући.“⁷ Да двије скулптуре которских светитеља – которског свеца и младог светитеља, представљају дио исте цјелине сматра и Мери Зорнија. Уочавајући истовјетну импостацију у простору, обраду набора на одјећи и физиономије лица, ауторица каталожке јединице посвећене кипу младог светитеља, сматра да су обје скулптуре могле да припадају првобитном порталу которске катедрале који је након оштећења у земљотресу од 1667. године био демонтиран. Мери Зорнија износи претпоставку да лик младог светитеља представља св. Трипуна и обје скулптуре датује у 12. вијек.⁸ И поменути рељефну скулптуру Христа са књигом у руци Ј. Максимовић доводи у везу са скулптуром Дечана. Представа Христа који у лијевој руци носи књигу а десном благосиља, како сматра проф. Ј. Максимовић, рађена је у духу византијско-готских комбинација наглашавајући да „поред извесних сличности са дечанским фигурама не може се рећи да их је радио исти мајстор“.⁹

Милка Чанак-Медић, аутор неколико у новије вријеме објављених књига о архитектури и скулптури Дечана и о архитектури и скулптури романичких цркава Котора, сматра да је фра Вита, протомајстор Дечана, поред архитектонске замисли дечанске цркве израдио и најзначајније рељефне украсе на њој, тј. рељефе у лунети западног и јужног портала, у тимпанону западне трифоре као и источну трифору у цјелини.¹⁰

Руку дечанског протомајстора и скулптора фра Вите Которанина М. Чанак-Медић налази у романоготичким преградњама Катедрале Св. Трипуна које су се догађале прије осликавања унутрашњости цркве фрескама. Ове преградње катедрале су обухватиле проширење и доградњу реликвијара, промјене на трифори апсиде, преградњу прозора на сјеверној страни а што, према мишљењу М. Чанак-Медић, представља траг фра Витиног дјеловања у которској катедрали.¹¹

⁷ Don Niko Luković, *Skulptura i slikarstvo* у монографији: *Kotor*, 98.

⁸ Meri Zornija - Zorica Čubrović, *Srednjovjekovno kiparstvo do zrele romanike - Katalog u Zagovori svetom Tripunu - Blago Katorske biskupije*, Zagreb, Galerija Klovićevi dvori, 2009, 113.

⁹ Ј. Максимовић, Готско-византијска скулптура и два примера из Дубровника и Котора, *Зборник Филозофског факултета XI-1* (1970), 337-344, сл.3.

¹⁰ Б. Тодић – М. Чанак-Медић, *Дечани*, Београд 2005, 315.

¹¹ *Ibid.*, 273.

Прилику да се непосредно сретне са дјелом фра Вите, најзначајнијег градитеља которске средине, екипа которског Регионалног завода за заштиту споменика културе имала је током љетњих сезона 1995, 1996. и 1997. године када је оператива овог завода, предвођена Миром Франовићем, била ангажована да изведе конзерваторско-рестаураторске радове на санацији оштећења на фасадама, порталима и прозорима приправе дечанске цркве, а затим и да спроведе конзерваторски третман осталих површина фасаде. Том приликом, захваљујући постављеној скели која је обухватала и куполу, скулпторални украс дечанске цркве био је доступан за поглед изблиза, за сагледавање и анализу.¹² Уочено је да скулпторални украс дечанске цркве у многим елементима понавља мотиве из Котора. Запажено је и да се на конзолама дечанске цркве јављају ликови који веома подсећају на „каторског свеца“. Посебну сличност показивао је изглед монаха на конзоли испод кровног вијенца на апсиди. (Сл. 5а, 5б, 5ц) Лице младог монаха, са косом раздијељеном у једнаке праменове, пажљиво обликованом брадом са троугаоним пољем испод усана и огромним очима одавале су скулптора који је морао добро познавати скулптуру которског свеца. Скулптура монаха са конзоле на главној апсиди дечанске цркве је, уз многе уочене аналогије са скулптуром из Котора, указивала је и на могућност да је њен скулптор, нешто раније у свом родном граду сам израдио скулптуру которског свеца... Рукопис скулптуре монаха са конзоле испод кровног вијенца главне апсиде је одговарао рукопису скулптора који је израдио рељефе у лунети западног и јужног портала, као и у тимпанону трифоре на западној фасади дечанске цркве. Тај рукопис одговара рукопису скулптору из круга протомајстора дечанске цркве.

Послу утврђивања сличности скулптура које се налазе у Котору и које су у литератури повезиване са Дечанима, односно са дјелатношћу круга фра Вите, протомајстора дечанске цркве, приступило се путем мањих истраживања. Она су обухватила анализу фасаде стамбене зграде бр. 312 на којој се поред узидане скулптуре которског свеца налази и рељефни грб из 1567. године (Сл. 6). На рељефу је приказан млетачки лав са отвореном књигом у горњем дијелу грба и штит са косим тракама у доњем пољу. Иницијали А и М и римским бројевима урезана

¹² У раду поменуто екипе Регионалног завода Котор учествовала је и ауторка овог рада. Фотографије скулптуре монаха са главне апсиде, објављене у овом раду, снимљене су 1997. године приликом рада которске екипе на фасадама дечанске цркве.

година његовог постављања омогућили су да се грб идентификује као грб Алвиза Минота, који је дужност которског провидура обављао у периоду 1565-1567. године и ковао которски новац, фоларе, на којима су исти иницијали.¹³

Анализом опуса зидања фасадног зида уз грб и околног малтера могло се закључити да овај рељефни грб није накнадно узидан у фасаду куће већ је постављен у вријеме њене градње. Карактеристике градње фасаде на којој се једна поред друге налазе и двије скулптуре које потичу из двије различите епохе, указивале су да је фасада зграде бр. 312 настала позније у односу на вријеме из ког потичу узидани рељефни украси на њој.

Сондажно истраживање малтера уз скулптуру которског свеца који се налази на око 2,0 м јужније и на приближно истој висини у односу на грб Алвиза Минота, имало је за циљ утврђивање облика узиданог дијела скулптуре, односно провјеру претпоставке о истовјетном рјешењу какво постоји код скулптуре младог светитеља (Сл. 2б). Такође, требало је провјерити да ли је кип постављен истовремено са зидањем зграде, као што је то случај са сусједним грбом Алвиза Минота или је на овом мјесту накнадно узидан. Истраживање је обухватило уклањање и продубљивање малтера у ширини од око 20 цм уз сјеверну и горњу страну скулптуре и показало је да иза ње постоји заобљена површина тј. колонета која је у доњем дијелу била накнадно оштећена (Сл. 3б). Оштећење колонете у доњем дијелу скулптуре могло је настати приликом уградње каменог кипа на овом мјесту или раније. Уочено је да је и скулптура свеца уграђена на фасади у вријеме њене градње тј. да је постављена на овом мјесту истовремено са постављањем грба которског провидура из друге половине XVII вијека. Будући да је зграда бр. 312 у данашњем облику могла настати у 19. вијеку (могуће над остацима старијих зграда) могло се закључити да су скулптура свеца и грб которског провидура донесени са неког другог мјеста и да су као сполје уграђени изнад дворишног улаза који води на први спрат зграде.¹⁴

Установљене су прецизне димензије скулптуре свеца које су показале да су истовјетне са димензијама скулптуре младог светитеља. Висина скулптура износи 77, 5 цм, ширина око 18 цм. Кип свеца приклоњеног уз колонету у горњем дијелу је мало нагнут према напријед, на исти начин као и скулптура младог светитеља.

¹³ С. Stockert, *Una raccolta di monete Cattarine nel Museo archeologico di Spalato*, Spalato 1912, 70 (списак провидура); К. Stockert, *Die Prägungen der Gemeinde von Cattaro unter venezianischem Protektorat*, Numismatische Zeitschrift (Wien 1916), 59 (polugroš sa inicijalima A-M).

¹⁴ Више података о згради бр. 312 видјети у књизи S. Vučenović, *Graditeljstvo Kotora*, Kotor 2012, 430

Которски светац је готово пуна скулптура са веома прецизно клесаним цртама лица, одјећом и руком којом светитељ придржава књигу. Десном руком која недостаје је благосиљао. Карактеристично је рјешење скраћења десне руке на начин да се дио подлактице губи. Ореол и десна рука су оштећени као и стопала. Дијелом је оштећена и десна страна лица, као и нос. Коса се у равним праменовима спушта до средине врата и равно је подсјечена. Праменови су на крајевима савијени, тим рубом се обрада косе завршава (Сл. 3д). Очи су биле испуњене оловом. Бркови и брада су обрађени попут косе. Брада се завршава двјема коврцицама на врху (Сл. 3б, 3д).

Кречњак од којег је кип израђен је врло отпоран на временске утицаје, што се закључује по потпуној очуваности најфинијих линија на одјећи и најситнијих украсних детаља.

Поређењем скулптуре которског свеца и скулптуре младог светитеља уочавају се њихове заједничке карактеристике. Осим што су идентичне по величини, обје скулптуре су постављене једнако у односу на заобљену колонету чији чеони дио оне представљају. Елементи који одају руку истог мајстора поред облика главе и рамена је и израз очију, покрет руке, обрада косе, ушију...

Испитивања су настављена утврђивањем заједничких карактеристика двију скулптура светитеља и рељефне скулптуре Христа односно упоређивање њихових заједничких карактеристика са рељефним скулптурама у лунетама дечанских портала, тимпанону западне трифоре и конзолама на којима су представљени људски ликови.

Поред већ уочених сличности које се односе на покрет, обраду лица и драперија, упоређивани су и поједини детаљи као што су набори на одјећи (Сл. 7а, 7б) изглед крста који се јавља на одјећи которског свеца, у руци младог светитеља и на књизи коју носи Христ на которском рељефу (Сл. 9а, 9б, 8а). Још један везни елемент измеђи которских и дечанских скулптура могла би бити књига у руци которског свеца, которског Христа и Христа у Дечанима, обрада руке која држи књигу као и повез књиге. (Сл. 8а, 8б, 8ц)

Посебно је испитивана сличност которског свеца и лика монаха са конзоле аркадног фриза главне апсиде у Дечанима (Сл. 5а, 5б, 5ц). Фигура дечанске скулптуре показује сличност и са клечећом фигуром из Котора (Сл. 1а, 1б) и са ликом которског свеца. Сличност указује да је оба лика могао израдити исти мајстор.

Утврђивање мјеста на коме су изворно стајале которске скулптуре светитеља и скулптура Христа остаје предмет даљих проучавања. На

овом степену познавања може се претпоставити да су све три припадале комплексу фрањевачког самостана на Гурдићу и да су након његовог рушења у другој половини 17. вијека доспјеле у град Котор гдје су се чувале до данас. У тим преношењима механички су оштећени они дјелови ових скулптура који су били слабији или су штрчали у односу на њихов основни корпус - ореоли, дјелови лица (нос), рука свеца, стопала...

У прилог изнијете претпоставке да су све четири которске скулптуре припадале комплексу фрањевачког манастира на Гурдићу говорио би налаз фрагмента каменог ребра свода, сличног колонети уз коју стоје оба светитеља, откривен 2010. године у току ревизионих истраживања на источној страни овог комплекса (Сл. 10). Лучно ребро које је у секундарној употреби коришћено за оквир прозора, са удубљењима за решетку, указује на конструкцију црквене грађевине у овом сложеном и архитектонски недовољно испитаном комплексу, којој су могле припадати четири которске скулптуре израђене руком мајстора из радионице фра Вите Которанина, протомајстора Дечана.

Сличност ових скулптура са скулптуром у Дечанима може се тумачити на начин да их је израдила иста радионица којој је припадао и фра Вита, протомајстор дечанског католикона. Оне су зато драгоцен путоказ ка проучавању личности која себе у натпису на надвратнику јужног портала у Дечанима назива Которанином, а чије градитељско и скулпторско дјело је у његовом родном граду, стицајем многих околности које крије прошлост Котора, сачувано у траговима, попут ових скулптура чију идентификацију је омогућило проучавање на самом извору, односно, у Дечанима.

Zorica ČUBROVIĆ

THE SAINT OF KOTOR AND THE SCULPTURE OF THE DEČANI MONASTERY

Summary

Djurdje Bošković, as we know, believed that the figure of a kneeling monk discovered in Kotor in 1956 was made by the master mason of the Dečani church in his birth town. In her works J. Maksimović has highlighted the similarity between the sculpture of a young saint in the Kotor lapidarium (now displayed in the cathedral treasury) and the sculpture in the portal lunettes and the tympanum of the three-light window of the Dečani church. She believed that this sculpture belonged to the opus of Fra Vita. However, she thought that the relief sculpture of Christ from Kotor

was the result of Byzantine-Gothic influences and that, despite some similarities, it could not be said to have been made by the same artist. Professor J. Maksimović believed that the sculpture of the “Saint of Kotor” – as she called the stone statue clad in bishop’s vestments built into the eastern façade of the building no. 312 in Kotor – was made in the 12th century. The same sculpture was dated to the 13th century by Cvito Fisković, while Niko Luković dated both this statue and the sculpture of Christ to the “Byzantine era” (9–11th century). More recently, M. Zornija has noted a resemblance between the sculptures of the two saints of Kotor and has hypothesized that both came from the original portal of the Kotor cathedral (12th century). Inconsistencies in the dating of each of these four sculptures from Kotor, as well as separate interpretations of each of them in the not so scarce historiography of the city, certainly reflect the fact that the sculpture of Kotor requires further research. An opportunity to assess the sculpture of Kotor presented itself when the team of the Regional Institute for the Protection of Cultural Monuments of Kotor spent three seasons at the Dečani Monastery during restoration works on the narthex (1995) and other surfaces of the church façade (1996/7). The scaffolding set up along the façade allowed researchers to closely examine the sculptural decoration of the Dečani church and to clearly observe many similarities with the statue from Kotor, the hometown of the chief mason of Dečani. In addition to a number of observations concerning its architectural sculpture, they established that the consoles below the cornices of the Dečani church feature figures similar to the “Saint of Kotor”, the young saint and the kneeling monk from Kotor, as well as that the relief sculptures in the portal lunettes resembled the statue of Christ from Kotor. The appearance of the kneeling monk on the console of the central apse of the Dečani church seemed to unite elements of the kneeling figure from Kotor and the visage of the “Saint of Kotor” – so much so that it suggested that they could have been made by the same sculpture workshop. Smaller-scale research of the built-in sculpture of the “Saint of Kotor” done in 2012 tried to ascertain (among other things) if the statue was originally placed next to a rounded colonette similar to the colonette beside the figure of the young saint. This research has shown that the Saint of Kotor was also placed beside a colonette and that the two figures of the two saints are identical in size, shape and the artist’s precise approach to detail. Similarities between the sculptures of the two saints from Kotor indicate that both sculptures were made at the same time and that they – together with the relief sculpture of Christ (now located in the interior of the cathedral, in the lunette of the north door) and the monk statue analyzed by Djurdje Bošković in 1961 – share the same characteristics with the sculpture of Dečani. Their similarity with the sculpture of Dečani can be taken to indicate that they were all made by the workshop of Fra Vita, the chief mason of the Dečani katholikon. Hence they could be a valuable clue for getting acquainted with the person who in the inscription on the transom of the south portal at Dečani stated that he had originated from Kotor and whose architectural and sculptural works in his hometown have been preserved to a lesser extent and scattered due to historical circumstances, hence remaining unidentified to this day. Analyzing the architecture and sculpture of Dečani, Milka Čanak-Medić has concluded that it was Fra Vita who, in addition to contributing the general architectural design of the Dečani church, made the most prominent among its relief decorati-

ons: in the lunettes of the west and south portals, the tympanum of the west three-light window and the three-light window of the altar apse. This view is supported by the observations presented in this paper, which analyzes the similarities between the four sculptures from Kotor and the sculpture of Dečani. Finally, this paper could perhaps confirm the involvement of Fra Vita in the works on the monastery complex at Gurdić, which was founded in 1288 by the Serbian queen Helen of Anjou.

Сл.1а Котор, клечећа
фигура монаха откривена
1956. године

Сл.1б Котор, клечећа
фигура монаха, лијева
страна

Сл.2а Котор, млади светитељ,
скулптура изложена на јужном
зиду степеништа за реликвијар у
Катедрали Св. Трипуна

Сл.2б Млади светитељ, бочна
страна за колонетом

Сл.3а Которски светац, скулптура узидана на источној фасади зграде бр. 312

Сл.3б Которски светац, лице са ореолом

Сл.3д Лик которског свеца, десна страна (у току испитивања)

Сл.3е Лик которског свеца, лијева страна (у току испитивања)

Сл. 4 Котор, рељефна скулптура Христа

Сл.5а Клећећи монах, конзола на главној апсиди дечанске цркве (поглед са југа)

Сл.5ц Лик клећећег монаха са апсиде цркве у Дечанима (деталј)

Сл. 6 Грб Алвиза Минота на источној фасади зграде бр. 312 у Котору

Сл.7а Набори одјеће на руци младог светитеља

Сл.7б Набори одјеће на кипу которског свеца

Сл.8а Књига у руци Христа на рељефној скулптури из Котора

Сл.8б Књига у руци которског свеца

Сл.8ц Књига у руци Христа
у лунети западног портала у
Дечанима

Сл.9а Крст у руци младог светитеља
из Котора

Сл.10 Ребро свода, налаз из
фрањевачког комплекса на
Гурдићу

Сл.9б Крста на одјећи которског
свеца